

HENRIK BECKER-CHRISTENSEN: Det tyske mindretal i Nordslesvig 1920-1932 (1990); Odense Universitet, 319 + 380 s.

Henrik Becker-Christensen har i sin doktorsavhandling tagit upp ett tema av klassiskt slag i dansk historieforskning: det slesvigska gränslandets historia.* Avhandlingen innehåller en analys av den tyska folkgruppen i Nordslesvig under dennas första tid som minoritet i Danmark efter gränsdragningen 1920. Det slesvigska gränslandets historia har varit en hjärteangelägenhet för generationer av både tyska och danska historiker, vars framställningar ofta präglats av vederbörandes nationella hemvist. Minoritetshistoria, vare sig den skildras inifrån eller utifrån, ställer stora krav på uttolkaren och förmedlaren.

Det kan från början slås fast, att Becker-Christensens arbete fyller krav på objektivitet, saklighet, relevans och neutral presentation i högre grad än många av föregångarna på detta problemfält. Helt kan författaren naturligtvis inte dölja sin danska hemvist. Någon gång avslöjar språkbruket detta, förmodligen omedvetet, till exempel när han applicerar ett uttryck som »fiske i rørte vande« vid flera tillfällen om tyskarna, aldrig om danskarna i likartade situationer. Delvis är sådana »olycksfall« en följd av att Becker-Christensen skriver på ett spänstigt och levande språk, där han inte väjer för målande uttryck och träffande formuleringar. För det mesta håller han nödvändig distans till sitt forskningsobjekt och skildrar företeelserna på ett neutralt sätt, dock utan att hemfalla åt blodlöshet och ligkiltighet.

Becker-Christensen har valt att disponera stoffet i två delar, först en strukturellt uppbyggd analys av det tyska mindretalets sammansättning och organisation och därefter en aktörorienterad analys av själva gränspolitiken. Frågeställningarna i de båda delarna är alltså olika, källmaterialet däremot i många fall överlappande.

Den valda tidsavgränsningen är rimlig. Avhandlingen börjar med Nordslesvigs avstående till Danmark efter folkomröstningen 1920 och slutar med dödläget efter 1932, då Weimarrepubliken gick i graven och det nazistiska maktövertagandet skapade helt nya förutsättningar för såväl det tyska mindretalet i Danmark som för grannrelationerna mellan Tyskland och Danmark. Dispositionen är klar och redig, även om det till följd av den stora detaljrikedomen ibland kan vara svårt för läsaren att hänga med i huvudtråden. Stoffmängden gör att boken kommer att vara användbar som uppslagsverk.

* Anmälan är en bearbetning av förste opponentens inlägg vid avhandlingens försvarande vid Odense Universitet 30. november 1990.

Ifråga om det digra omfånget (ca. 700 sidor) följer avhandlingen en dansk tradition, som tycks innebära en hög uppskattning av omfångsrika arbeten. Historiska avhandlingar i Danmark ter sig därför vid en första anblick imponerande, åtminstone om man jämför med dagens svenska betydligt tunnare alster i den här genren. Olikheterna i dansk och nyare svensk tradition avspeglar uppenbarligen olikheter i vetenskapssyn. Om man låter exempelvis arkivmaterialet styra framställningen blir det lätt så att detaljrikedomen sväller till det oöverskådliga. Om man däremot strikt låter frågeställningarna styra kommer de teoretiskt och systematiskt relevanta frågorna att avgöra vad som skall behandlas och vad som faller utanför ramen och därmed inte behöver belasta framställningen.

Olikheterna i synsätt gör att svenska och danska historiker ibland numera missförstår varandra. Svenska forskare kan tala om konturlösa danska »støvsuger«-avhandlingar, där allt tycks finnas med. Danska historiker å sin sida ser alla försök till teoristyrning som oberättigade, vilket exempelvis den helt oförstående reaktionen på Kim Salomons avhandling »Konflikt i grænseland« för några år sedan gav tydliga prov på.¹ Bägge dessa traditioner har sina både förtjänster och nackdelar. Henrik Becker-Christensens avhandling hör som sig bör hemma i en väl beprövad dansk forskningstradition och kan bedömas utifrån dessa förutsättningar. Det kan dock ha sitt interesse att någon gång också konfrontera dessa förutsättningar med andra som hör hemma i en annan forskningstradition.

Becker-Christensens ambition har varit att ge en heltäckande bild av den tyska minoritetens villkor i Nordslesvig. Förteckningen över använt arkivmaterial är imponerande: centrala tyska och danska arkiv, liksom regionala och lokala arkiv är omsorgsfullt utnyttjade. Endast ett par randanmärkningar kan göras, exempelvis att Auswärtiges Amts material företrädesvis utnyttjats i form af Rigsarkivets fotokopior. Detta är trots allt ett urval, om än fylligt. Vidare har Potsdamarkivet inte konsulterats. Här ligger exempelvis materialet från Deutsche Stiftung, ett organ som spelade en central roll i den rikstyska, rent faktiska styrningen av det tyska mindretalets gränspolitik. Glädjande är däremot att minoritetens eget arkiv, liksom Ernst Schröders privatarkiv, nu utan restriktioner öppnats för forskningen och utnyttjats. Det kanske allra viktigaste arkivet för Becker-Christensen har varit mindretalsledaren Johannes Schmidt-

¹ Se t.ex. Dorrit Andersen i *Historie (Jyske Samlinger, Nr XIV) 1981-83* s. 193 ff. Bjørn Svensson i *Sønderjysk Månedsskrift, Marts 1980* s. 68 ff.

Wodders omfångsrika privatsamling på Gottorps slott, en veritabel guldgruva för forskningen.

Trots utförligheten i framställningen är Becker-Christensen påfallande sparsam ifråga om hänvisningar till föregående forskning. Som exempel kan nämnas redovisningen av den s.k. jordkampen och Kreditanstalt Vogelgesangs upprättande. Av sammanlagt 114 noter i kapitel 9 (band II) som behandlar detta ämne, förekommer 5 hänvisningar till Gudmund Tybjergs opublicerade, men mycket noggranna studie, 1 hänvisning till Kim Salomons doktorsavhandling och ingen till Kielhistorikern Peter Hopp, vilken dock behandlat de här problemen i en grundläggande, utförlig uppsats 1975.² Sparsamheten med litteraturhänvisningar gör att forskningens kumulativa karaktär lätt går förlorad.

Den nationella kampen om jord i Nordslesvig kan som Becker-Christensen också noterat sättas in i ett större sammanhang, nämligen som ett led i den tyska östpolitik, som weimarrepubliken på 1920-talet försökte återuppväcka efter dvalan under världskrigsåren. Jordkampen i Nordslesvig var i och för sig ingenting som intresserade Berlins tongivande regeringkretsar på samma sätt som östpolitiken, men den tyska mindretalsledningen i Nordslesvig hakade skickligt på den rikstyska, hemliga östpolitiken och lyckades också till sist utverka de välbehövliga stödpengarna från Tyskland. Det här framgår klart om man ser efter i Deutsche Stiftungs arkiv. Den politiska temperaturen i Nordslesvig reglerades enkelt i Berlin av Krahrmer-Möllenberg och några till med access till den rikstyska utrikesledningen. Det är därmed heller inte vare sig den danska motståndaren eller Schmidt-Wodder eller advokat Vogelgesang som kan ta åt sig äran eller ansvaret för den tydliga nedtrappning av den nationella kampen om jord i Nordslesvig som kan konstateras de närmaste åren efter 1928, utan det är de centrala beslutsfattarna i Berlin. Nordslevig skulle alltså i avhandlingen ännu mer än som varit fallet ha kunnat sättas in i ett vidare sammanhang, i synnerhet som det numera också finns en hel del litteratur i kölvattnet på Fischer-skolans intresse för Tysklands expansiva utrikespolitik, inte minst kopplad till de olika tyska minoriteterna utanför det dåtida Tysklands statsgränser.

En omständighet som frapperar en svensk läsare av denna avhandling

² Peter Hopp, *Bodenkampf und Bauernbewegung. Von der Anfangsphase der Kreditanstalt Vogelgesang bis zum Ende der Sammlungsbewegung* (Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd 100, 1975). Se också Gösta Toft, *Die bäuerliche Struktur der deutschen Volksgruppe in Nordschleswig* (Institut für Regionale Forschung und Information, 1982).

från 1990 är att den börjar *in medias res* utan den nuförtiden vanliga begreppsutredningen och presentationen av använd terminologi redan i ett inledande kapitel. Detta är så mycket mer påfallande som det faktiskt inte finns en av alla accepterad, enhetlig begreppsapparat att utgå ifrån. Det är inte säkert att tyskar och danskar lägger precis samma mening i de olika begreppen, och det är definitivt så, att historiker och samhällsvetare ofta har en helt olika, inbördes oförenlig begreppsapparat. Ett par exempel kan belysa denna problematik.

Det centrala begreppsparet *majoritet/minoritet* uttrycker grundläggande ett rent kvantitativt förhållande. Inom den danska staten var den tyska folkgruppen en minoritet; före 1920 hade samma människor tillhört majoriteten. Detta kan vara värt att notera, eftersom det moderna språkbruket inte alltid syftar på ett rent numeriskt förhållande. Man talar exempelvis om de svarta i Sydafrika som en minoritet, trots att de ju är många gånger fler än de vita. I ett sådant fall tänker man på fördelningen av makt som ett grundläggande kriterium. De svarta är förtryckta eller underprivilegierade och därmed i ett underläge.

Av större relevans för det slesvigiska gränsområdet är emellertid begreppsparet *etnicitet/nationalitet*. Här är begreppsförvirringen inom den vetenskapliga världen besvärande. Oftast, men inte alltid används inom historievetenskaplig litteratur »nation« för att beteckna en grupp människor som med utgångspunkt från en gemensam kultur bildat – eller strävat eller att bilda – en egen stat. Nationsbegreppet har varit naturligt att använda i politiska sammanhang.

I andra kontexter än politiska har i stället termen »etnisk grupp« kommit att användas för att skilja ut sociala grupper med gemensam härstamning, språk och kultur. Termen är förhållandevis ny och lanserades först inom anglo-sachsisk, samhällsvetenskaplig forskning. I de flesta definitioner ingår både härstamning och kultur, alltså både medfödda och förvärvade egenskaper. Det vanligaste för oss människor är att vi föds in i en grupp, vars kulturella arv vi sedan delar och identifierar oss med. I vissa fall kan man emellertid också flytta in i en sådan grupp och bli »ackulturerad«.

En för problemet principiellt intressant diskussion fördes för drygt femton år sedan mellan historikern Troels Fink och etnologen Kai Detlev Sievers. När det gällde den tyska minoriteten i Nordslesvig ansåg Fink härstamningskriteriet irrelevant, eftersom det här var fråga om sinnelaget: dansksinnad eller tysksinnad. Till det yttre finns det ju knappast några synliga skillnader. För Sievers var det emellertid en poäng att kunna anknyta till den beteendevetenskapliga terminologin. Dessutom gällde själva grundprincipen också för Slesvig: i normalfallet föddes man

in i den ena eller andra gruppen, precis som i alla andra blandade gränsområden.³

Till ett sådant principiellt resonemang skulle Becker-Christensen med fördel ha kunnat anknyta. Hans i och för sig mycket intressanta kapitel 4 (i band I) *Den faste stok* hade vunnit på att först diskutera kriterierna: här opereras med »tysksinnade« och »danksinnade« som beskrivande och närmast oproblematiska begrepp, och här införes på sid. 56 helt oförmedlat termen »blakked«, en långt ifrån värderingsfri, neutral beteckning på gränslandets svårfångade »tredje standpunkt«. Även termen »hjemmetysk« är ett av motståndarna myntat uttryck. Det hade varit skäl att ägna den grundläggande problematiken bakom de på ytan oskyldiga termerna »tysk«, »tysksinnad« och »hjemmetysk« större uppmärksamhet; det kan knappast vara så som författaren skriver på något ställe (II sid. 212) att sinnelag är ett »undefinerligt« ord.

Ett tredje centralt begreppspar skulle också varit en hjälp när det gällt att fånga in undersökningsobjektet: *identitet/identifikation*. Problemet berörs av författaren på flera olika ställen i det första avsnittet *De efterladte*, bl.a. i kapitel 9 *Mindretallet*, som borde ha inlett hela avsnittet, inte som nu faktiskt avsluta det. Undersökningen kunde på ett mera aktivt sätt ha tagit sin utgångspunkt i de försök som Elklit-Noack-Tonsgaard gjort att finna en gemensam minsta nämnare för den svårfångade etno-nationella tillhörigheten.⁴

»Identitet« hänför sig till ett mer *grundläggande tillstånd*, medan »identifikation« innebär ett aktivt *medvetandegörande av identiteten*. Ofta är det en kombination av olika kulturfaktorer som bildar bas för den etniska eller nationella identiteten: språket, religionen, seder, bruk, symboler, historia. *Språket* har i många fall en nyckelroll, eftersom det utgör grundförutsättningen för kommunikation inom gruppen. Här är som framgår av kapitel 8 (band I, sid. 91-98) Nordslesvig något av ett undantag. De tysksinnade i Nordslesvig har inte varit språkligt starkt skilda från den övriga befolkningen. Författaren konstaterar också kort och gott, att *Heinz Kloss* i sitt magistrala verk om *Ethnopolitik* gick »galt i byen« när han trodde att så var fallet.

³ Kai Detlev Sievers (utg.), *Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des Bundes deutscher Nordschleswiger* (1975), Troels Fink, »Hjemmetyskernes identifikationsproblem«, *Sønderjysk Månedsskrift*, okt/nov 1975, Kai Detlev Sievers, »Einige prinzipielle Bemerkungen zu Troels Finks Kritik...«, *Sønderjysk Månedsskrift*, 1976.

⁴ Jørgen Elklit – Johan Peter Noack – Ole Tonsgaard, »Nationale tilhørsforhold i Nordslesvig«, *Acta Jutlandica* 49 (1978).

Detta betyder naturligtvis inte att språkfrågan varit betydelselös i Nordslesvig. Långt ifrån. Språket har en stor *symbolbetydelse*, och det gäller också för folk som har accepterat omgivningens språk som vardagsspråk, t.ex. i Baskien eller på Irland. Ett sådant symbolvärde har naturligtvis det rikstyska skriftspråket haft för tyskarna i Nordslesvig, på samma sätt som riksdanskan varit ett ideal för den danska minoriteten i Sydslesvig. Med detta vill jag ha sagt, att Becker-Christensens kapitel 8 om *Sproget* skulle blivit mycket mer spännande om framställningen *problematiserats*. Som det nu är, är det en rent beskrivande framställning med långa citat från aktörerna men praktiskt taget utan analys.

I ett viktigt avseende är Henrik Becker-Christensen ytterst konservativ: han saknar helt ambitionen att låta avhandlingen knytas till teori. Fakta får tala för sig själv. Ambitionen har varit att *beskriva en struktur och ett händelseförlopp så ingående och fullständigt som möjligt, inte att förklara* varför det blivit som det blivit. Författaren har klart dragit upp sin gräns mot samhällsvetenskapen med dess nomotetiska, generaliserande ambitioner. Strategin kan ha sina fördelar i ett visst arbetsbesparande syfte, men man förlorar i andra änden viktiga styrinstrument, som skulle kunnat hålla den svällande empirin inom mer hanterliga ramar.

Vi måste nämligen ha klart för oss, att just det här området – *etno-nationell konflikt* – är ett av samhällsvetenskapens mest älskade ämnen, där politologer, sociologer tillsammans med etnologer, geografer, jurister och företrädare för många andra discipliner varit involverade och på olika sätt försökt förklara vad det är som sker *när* människor identifierar sig med en bestämd folkgrupp, *hur* denna identifikation går till, *hur* den kan bilda bas för massorganisation, *hur* den kan politiseras och leda till konflikter som ofta är svårare att finna lösningar på än t.ex. klasskonflikter och andra typer av samhällskonflikter.

Det är naturligtvis inte så, att samhällsvetenskaplig teori *alltid* är till hjälp då det gäller att förklara fenomen som etno-nationell mobilisering och etno-nationell konflikt. Ofta har den nämligen en alltför generell syftning. Det finns exempelvis en uppsättning av (liberala) teorier om *modernisering* och *integration* som utgår från tanken att historiskt nedärvda skillnader mellan olika folkgrupper successivt minskar allteftersom staterna utvecklas. Vi har också sett *marxistiska* tankeskolor betona, att etniska motsättningar skulle försvinna i takt med att de sociala motsättningarna i samhället utjämnades. Verkligheten har, tycks det, dementerat dessa utsagor eftertryckligt.

Det är heller inte samhällsvetenskaplig teori på detta höga generella plan som är till någon omedelbar nytta för historieforskaren. Men det

finns också mer preciserade teorier, av samhällsvetarna själva betecknade som »theories of the middle range» – teorier på en mellannivå med mera måttliga ambitioner – som kan vara användbara. Inom exempelvis den omfattande *nationalism-forskningen* finns intressanta utgångspunkter för en diskussion av drivkrafter i etno-nationell mobilisering av den typ som förekommer i Slesvig (Walker Connor, Hobsbawm, Gellner m.fl.).⁵

Också teorier rörande *centrum/periferi-relationer* kan ha sitt intresse (Gunder Frank, Galtung, Wallerstein m.fl.). Betydelsen av motsättningar mellan eliter i centrum och eliter i periferin borde vara en tacksam uppgift att undersöka mot bakgrund av den tydliga rollfördelning som fanns i Slesvig mellan aktörerna i Berlin, i Schleswig-Holstein och inom den tyska minoriteten i Nordslesvig å ena sidan och liknande också på den danska mellan beslutsfattarna i Köpenhamn och i själva provinsen Sönderjylland.

En teori av alldeles särskilt intresse för utvecklingen i Nordslesvig borde vara *Michael Hechters* tolkning af utvecklingen i Storbritanniens periferier, »the Celtic Fringe». Teorin om »*internal colonialism*» tar sin utgångspunkt i ett dominansförhållande, där centrum har den ekonomiska makten och fördelar de ekonomiska resurserna. Genom s.k. »*cultural division of labour*» följer fördelningen de kulturella och etniska skiljelinjerna.⁶ Teorin är framför allt intressant genom att uppfatta den etniska identifikationen som mera central och avgörande än den klassmässiga.

Också detta borde varit tacksamt att testa på Nordslesvig med dess på samma gång etno-nationella uppdelning och speciella sociala struktur, med en under hela mellankrigstiden dominerande agrar sektor och en i vissa hänseenden svagare utvecklad industri. De tysksinnade socialdemokraterna är ett intressant fall som demonstrerar problemet att mäta etno-nationell identifikation i relation till klassmässig tillhörighet.

Genom sitt programmatiska avståndstagande från varje form av teori har Becker-Christensen avskärmat sig från möjligheten att sätta in Nordslesvigproblematiken i ett större sammanhang. Det skulle ha varit intressant att se hur exempelvis teorierna om »relativ deprivation» eller »korstryck» skulle ha kunnat inspirera författaren till fördjupning av sina

⁵ Se exempelvis den kommenterade bibliografin hos Lorenz Rerup, »Hovedtræk i nationalismeforskningen» (*Dansk identitetshistorie 1*, 1991). Jfr. också S. Tägil (ed.), *Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization* (Lund Studies in International History 22, 1984).

⁶ Michael Hechter, *Internal Colonialism. The Celtic Fringe in British National Development 1586-1966* (1975).

i sig viktiga resultat. Och nog kunde en del av de speciella gränskonfliktteorier som redovisades i den av recensenten utgivna boken *Studying Boundary Conflicts* ha förtjänat någon liten uppmärksamhet.

Becker-Christensens styrka ligger emellertid i den empiriska framställningen, en för en historiker nog så naturlig och rimlig uttrycksform. Vi får i avhandlingens första band som redan nämnts en gedigen och övertygande bild av det tyska mindretalets organisatoriska struktur. Författaren bygger här i väsentliga hänseenden på ett tidigare av forskningen outnyttjat källmaterial. Vi får också intressanta porträtt av mindretalsledarna, inte minst de som verkat bakom kulisserna, exempelvis skeppsredaren Jacob Jebsen i Åbenrå, vilken i kraft av sin samhällsställning hade stort inflytande, och advokaten Georg Vogelgesang, som förenade en låg profil utåt med stor kraft innanför mindretalsledningen. Intressant är också författarens framdragande av den militanta Kongeå-kretsen i Haderslev, mindretalets »enfants terribles«, som ställde till problem för alla medagerande oavsett den nationella hemvisten. I andra fall är de tecknade personporträtten mera vaga, t.ex. av mindretalets skolpolitiska expert och ledare *Wilhelm Koopmann* och kanske allra mest av mindretalets grå eminens, *Ernst Schröder*, en betydande både strategiker och taktiker, som alltid höll sig kvar i inflytelserika positioner, framför allt genom att kontrollera mindretalspressen, men som inte brukade låta sig exponeras så mycket utåt.

Det allra viktigaste porträttet i sammanhanget är det som tecknats av mindretalsledaren, pastor Johannes Carl *Schmidt-Wodder*, en person som sannerligen inte är lätt att bli klok på. Pastor Schmidt ägnas ett eget kapitel (band I, kapitel 11) men förekommer självfallet genom hela avhandlingen i många olika sammanhang. Schmidt-Wodder, som tyskarerna kallade honom, har tidigare förtjänstfullt analyserats av Peter Hopp,⁷ men Becker-Christensen kan genom sin omsorgsfulla genomgång av det Schmidt-Wodderska arkivet foga flera nya, väsentliga drag till bilden av en skicklig politisk ledare med en kameleonts förmåga att ständigt anpassa sig till nya situationer och maktförhållanden.

Bakom det tyska mindretalets ledning stod som Becker-Christensen uttryckt det »støtter i Slesvig-Holstein og Berlin« (kapitel 13 i band I). Också i detta sammanhang hänvisas i huvudsak till otryckt källmaterial utan att det blir nämnt, att mycket av detta material faktiskt analyserats redan tidigare av andra forskare. För föreliggande avhandling borde det

⁷ Se Peter Hopp's artikel i *Schleswig-Holsteinisches Biographisches Lexikon*, Bd.3 (1974) med litteraturhänvisningar.

ha varit särskilt viktigt att få utrett den tyska hierarkiska maktstrukturen, speciellt hur Schmidt-Wodder och andra mindretalsledare hela tiden försökte spela ut centralmyndigheterna i Berlin mot olika organ och intressegrupper i Schleswig-Holstein. Det tyska mindretalet var helt beroende av det ekonomiska stödet från Tyskland för alla sina viktiga funktioner, skola, press, kulturliv och politisk organisation.

Alla de strukturella förutsättningar som Becker-Christensen tecknat i första bandet bildar utgångspunkt för den kronologiska, mera aktörsinriktade analysen av den tyska minoritetens gränspolitik i andra bandet. Liksom framställningen i band I är det här fråga om en gedigen och elegant forskningsinsats som upphovsmannen har all heder av. Helt har det inte varit möjligt att alltid hålla isär struktur- och aktörsanalysen. Andra delen tvingas ofta gripa tillbaka till omständigheter som antingen redan berörts i del I eller borde ha behandlats där. Dessutom ställer författaren mycket stora krav på läsaren att verkligen hänga med i *den röda tråd* som löper igenom hela band 2, nämligen *gränsrevisionskravet*. Långa tider tvingas man nämligen till abberationer om kyrkostrider, pressbekymmer och allehanda praktiska besvär som mindretalet hade att kämpa med, parallellt med den viktigaste uppgiften – att åstadkomma en revision av gränsen, en gräns som de inte kunde acceptera, som de inte fann ha tillkommit på ett rättvist sätt och som de därför till snart sagt varje pris ville ändra.

I denna avhandlingens andra del – handlande om gränskampen – är perspektivet dynamiskt. De övertygade tyskarna accepterade aldrig under mellankrigstiden 1920 års gräns. Därmed var målsättningen given för mindretalets politiska huvudlinje: att försöka åstadkomma en *revision* av gränsen. *Hur* detta skulle ske eller *var* denna gräns rätteligen borde gå, det var en fråga som emellertid inte fick ett entydigt svar.

Gränsfrågan är också denna avhandlingens kärnspörsmål, den axel kring vilken hela mindretalspolitiken rörde sig och som vållade danskarna, men inte minst mindretalet själv stora problem. För den som vill följa denna dramatiska historia i dess olika faser utgör Becker-Christensens magistrala avhandling en självklar och rekommenderad läsning. Det är, randanmärkningarna till trots, fråga om en helgjuten forskningsinsats. Historisk vetenskap, som är så elegant och medryckande presenterad, har sin egen inneboende styrka.

Sven Tägil